

ZIRA BOX

Quan les metàfores importen

(per a les ciències socials)

El 2004 es va publicar un llibre que faria parlar molt: *Don't think of an elephant*, del conegut lingüista nord-americà George Lakoff. L'autor, pare de la teoria de la metàfora conceptual i prestigiós cognitivista, va escriure el seu assaig sobre llenguatge i debat polític a manera d'una versió menys extensa i més accessible, menys acadèmica i més divulgativa, de la seua obra anterior *Moral Politics. How Liberals and Conservatives think* (1996). El llibre de Lakoff —considerat pel llavors president del govern espanyol, José Luis Rodríguez Zapatero com una de les seues referències de capçalera, i àmpliament aplaudit i recollit tant en premsa com en revistes especialitzades— va ser traduït el 2007 al castellà per l'editorial Complutense, de Madrid. Quatre anys després, el 2011, es traduïa al català (*No pensis en un elefant. Llenguatge i debat polític*, Viena Edicions). El 2017, reeditat en castellà per edicions Península, torna a la taula de novetats de les llibreries, disponible per al gran públic.

L'argument principal de *No pensis en un elefant*, centrat a desentranyar els universos de sentit de republicans i demòcrates nord-americans en l'escenari polític dels Estats Units, consistia a subratllar la importància dels «marcs», entesos com

Zira Box és doctora per la Universitat Complutense de Madrid i professora en el departament de Sociologia i Antropologia Social de la Universitat de València. Prèviament, ha estat docent en la UCM i la UNED, així com investigadora visitant en la Universitat de Califòrnia, la New School for Social Research, la Universitat Sorbonne-Paris IV i la New York University. Les seues línies de recerca, situades en el camp de la sociologia històrica, s'han centrat, principalment, en la construcció simbòlica del primer franquisme. Actualment, treballa sobre gènere i nació en la cultura política del feixisme espanyol. Al costat d'articles en revistes especialitzades i contribucions en obres col·lectives, cal destacar la seua monografia *España, Año Cero. La construcción simbólica del franquismo* (Alianza Editorial, 2010)

a estructures mentals que modelen la nostra visió sobre tot allò que ens envolta, així com la manera en què actuem a partir d'ells. Els anomenats «marcs» funcionen com una mena d'inconscient cognitiu. No solament determinarien la nostra forma d'entendre el món sinó, també, la manera com ens hi movem. La seua naturalesa seria eminentment metafòrica perquè, tal com havia exposat àmpliament el mateix Lakoff en el seu conegut *Metaphors we live by*, publicat el 1980 junt amb el filòsof Mark Johnson, les metàfores no tindrien a veure amb el llenguatge poètic i figuratiu, sinó amb la manera humana de pensar i de conceptualitzar: definides com una projecció entre dos camps semàntics, un d'abstracte i de necessitat de comprensió (domini meta o *target domain*) i un altre de més concret i cognoscible des del qual s'importaria la informació (domini font o *source domain*), la seua finalitat seria la d'articular nocions que, d'una altra manera, resultaria impossible de processar.¹ El resultat de l'exercici metafòric seria, aleshores, la comprensió d'un concepte o idea complexa en termes d'una altra de més senzilla per a la representació humana. Així s'explicaria, per exemple, l'habitual comprensió d'abstraccions com les emocions o els valors a partir de correlacions vinculades amb l'evidència empírica de l'espai i de la verticalitat. A través de metàfores del tipus: «feliç és a dalt; trist és a baix», o bé «la virtut és a dalt; el vici és a baix». D'aquesta manera —per posar-ne exemples fàcilment recognoscibles— esdevindria possible representar idees difuses gràcies a la concreció de la nostra pròpia experiència corporal.² Expressions metafòriques lingüístiques tan naturalitzades com *tenir l'ànim alt o baix*, la possibilitat que la moral o l'esperança *s'aixequen o decaïguen*, o *caure* en el descoratjament o la depressió donarien compte de la conceptualització generalitzada de les idees esmentades en termes espacials i físics.³

De les moltes idees contingudes en els suggeridors treballs de Lakoff, potser una de les més bàsiques siga, doncs, cridar l'atenció sobre el fet que les metàfores importen. Sí: que les metàfores no són cap trivialitat. Que importen per a entendre que parlem com pensem, que el llenguatge activa els nostres marcs de referència i que les idees que hem assumit —compte, a partir de les quals vivim!— no són

¹ Una excel·lent introducció a la teoria de la metàfora conceptual assequible per a no lingüistes, en Soriano (2011)

² La hipòtesi de la correlació experiencial apunta que les experiències físiques i perceptives que ens permet la nostra constitució corporal influïrien en les nostres capacitats cognitives i, per tant, en el treball metafòric

³ En *Don't think of an elephant*, Lakoff assenyalava que les metàfores clau dels marcs mentals de republicans i demòcrates serien metàfores nacionals: en el primer cas, la metàfora central de la cosmovisió política resultaria ser la del pare estricte; en el segon, la del pare protector

fàcilment desmuntables a partir dels fets o la veritat. I que les metàfores també importen per a entendre com es formen i quines conseqüències poden tenir les cosmovisions que construïm i en funció de les quals actuem.

És d'acord amb aquesta última afirmació que la possibilitat de tenir-les en compte entra dins de l'òrbita d'interès més bàsic de les ciències socials: centrades a desentranyar el sentit que els actors atorguen a les accions que duen a terme i als esdeveniments del món que els envolta, els *tropos* tindrien l'avantatge de proporcionar a aquestes disciplines dades sobre els subjectes que les elaboren i les utilitzen. No pot deixar de sobtar, per consegüent, l'escàs interès que han mostrat sobre aquest tema, especialment si prenem en consideració que tant la història de la teoria social com la història del pensament polític serien difícilment comprensibles sense aquesta mena de metàfores: sense leviatans, panòptics, cossos polítics o metàfores organicistes, resultaria complicat desxifrar sobre quins principis hem aconseguit organitzar-nos col·lectivament i com s'ha produït l'articulació del poder (González García, 1998).

Efectivament, repassar les inquietuds teòriques i metodològiques de les ciències socials permet constatar l'ús figuratiu exclusiu que s'ha fet de les metàfores i la reduïda atenció que han rebut com a possibles instruments d'anàlisi social. Si des dels anys seixanta, el llenguatge i els discursos han passat a formar part indispensable de l'utilatge amb el qual desxifrar l'univers de significats (Alonso, 1998: 188), l'escrutini específic de les expressions metafòriques n'ha romàs als marges. Una de les excepcions més notables ha estat l'anàlisi sociometafòrica, proposada per Emmanuel Lizcano a la fi dels anys noranta. En aquest cas, i a diferència d'altres enfocaments que, com la semàntica històrica, han estudiat els usos, canvis i transformacions històriques de les metàfores (Fernández Sebastián, 2009; 2015),⁴ el punt de partida ha estat el mateix que el de la lingüística i la seua teoria de la metàfora conceptual: considerar que a través d'elles es produeix el pensament. A aquesta primera hipòtesi —els conceptes tenen naturalesa metafòrica—, Lizcano en sumava una segona: les metàfores tindrien, al seu torn, naturalesa social, perquè en l'elecció d'uns dominis o d'altres, així com en l'exercici de projecció entre tots dos, es traslluirien els condicionants històrics, socials i culturals dels subjectes que metaforitzen. Perquè els individus no s'han d'entendre, continuava Lizcano, com encastats en l'objecte ideal de la llengua, sinó com a subjectes històrics i

⁴ No per casualitat es tracta dels mateixos autors que, com en el cas de Javier Fernández Sebastián, han renovat la història dels conceptes

socials que, en formular i usar les metàfores, posen en joc els valors, pressupòsits, normes, intuïcions i possibilitats pròpies del seu context específic (Lizcano, 1999; 2007; Caballero i Ibarretxe-Antuñano, 2013: 270). Les capacitats cognitives universals, postil·lava per la seua banda la lingüística, haurien de comprendre's des de la interacció innegable que es produeix amb els particularismes contextuals i en funció dels límits i influències que imposen els escenaris culturals (Kövecses, 2005: 285-286; 2009; Palmer i Sharifian, 2007).

Concebudes d'aquesta manera, l'anàlisi de les metàfores esdevé —aquesta era la idea de Lizcano— una potent eina d'anàlisi social: gràcies a les expressions metafòriques, les parts superficials del discurs poden perforar-se per arribar fins a les metàfores conceptuals, i es pot reflexionar, llavors, sobre el seu contingut social: el conjunt de pressupòsits ideològics i culturals, condicions de possibilitat, interessos, valors i pressupòsits d'aquells que les conformen i utilitzen (1999; 2006: 37-71; Fernández Ramos, 2015: 56-64). En definitiva, l'anàlisi de les metàfores pot convertir-se en un instrument per aprofundir en l'enteniment i comprensió d'aquelles comunitats que les inventen, usen i viuen a partir d'elles.

L'objectiu d'aquest article és pensar sobre aquesta darrera afirmació. Per fer-ho, a les pàgines que segueixen es presenten els que, al meu parer, constitueixen els principals punts de confluència entre els interessos intrínsecs de les ciències socials i les potencialitats analítiques de les metàfores. Partint de les línies argumentals bàsiques de la proposta sociometafòrica, suggeriré tot seguit quins poden ser-ne alguns usos primordials, així com les vies que es poden explorar quan les metàfores esdevenen un element d'anàlisi més dins dels treballs situats en l'àmbit d'aquestes disciplines.

EL QUE LES METÀFORES OFEREIXEN (ALS CIENTÍFICS SOCIALS)

Una primera utilitat que les metàfores poden proporcionar a les argumentacions pròpies de les ciències socials és la seua capacitat per a anar més enllà del *què* i abordar també el *com*. Ho assenyalava ja unes dècades René Dirven (1990) en el seu estudi sobre la ideologia de l'*apartheid*: en tant que fenomen cognitiu, l'estudi metafòric no se circumscriuria exclusivament al contingut —el rastreig dels temes i arguments que articulen l'específica visió del món—, sinó que ens acostaria al procés a través del qual es constitueix la pròpia cosmovisió. L'avantatge de les metàfores seria, doncs, que ens aproximem a les estructures de pensament, les quals, al seu torn, ens remetrien a la manera i a la forma en què els subjectes construeixen la seua pròpia realitat. El resultat seria l'emergència —en tant que potencialitat analítica essencial— de la possibilitat d'aventurar la manera d'actuar i les disposi-

cions per a orientar les pràctiques socials d'acord amb les definicions prèviament establertes. En aquest sentit, si un dels interessos permanents de les ciències socials ha consistit en la interrogació sobre la manera en què es connecten pensament i acció, les metàfores poden ser pistes per a reflexionar sobre aquesta vinculació primària i esmunyedissa.

Així ho havien apuntat els mateixos Lakoff i Johnson en la seua obra seminal en assenyalar que la definició metafòrica de la realitat s'hauria d'entendre com alguna cosa forçosament parcial: triar unes metàfores per a construir sentit implicaria dotar-les de realitat, però fer-ho comportaria, també, desestimar-ne d'altres dins d'aquest mateix procés definidor. Per tant, escrutar aquells *tropos* seleccionats no solament ens informaria sobre com entenen els subjectes el món sinó, alhora, sobre com actuaran i quines conseqüències previsible tindrà aquesta actuació (Chilton i Lakoff, 1995). Els exemples utilitzats en *Metaphors we live by* per a il·lustrar aquesta qüestió era eloqüent. A més de rescatar expressions metafòriques tan quotidianes com ara «destruir o atacar arguments», «vèncer o perdre en intercanvis dialèctics», o «fer blanc amb una crítica o un comentari», Lakoff i Johnson suggerien que una de les metàfores habitualment usades per a la conceptualització de la noció de discussió seria «la discussió és una guerra». I conclouien: «El llenguatge de la discussió no és poètic, imaginatiu o retòric. Parlem de discussions d'aquesta manera perquè les concebem d'aquesta manera i actuem segons la forma en què concebem les coses». En canvi, continuaven els autors, una forma molt diferent de metaforitzar el mateix concepte seria recórrer al camp semàntic de la dansa. Si fos així, prosseguien, les discussions es vincularien a la cooperació, la suavitat i l'equilibri, una forma de fer-ho tan diferent a la nostra que «fins i tot, semblaria estrany anomenar *discutir* a la seua activitat» (Lakoff i Johnson, 1980: 41-42).

Pensament i acció estarien connectats, per tant, de manera que les metàfores utilitzades permetrien intuir maneres d'actuació que, al mateix temps, tindrien conseqüències reals. Ho va estudiar Jonathan Charteris-Black (2009) en les seues recerques sobre el discurs polític. Partint de l'interès per una metàfora àmpliament utilitzada per a pensar la noció d'Estat, «l'Estat és un contenidor», l'autor assenyala la seua incidència en la política exterior o en la posició davant la immigració de les unitats polítiques així conceptualitzades: plenament conscients dels seus límits i de la seua independència, serien metaforitzacions proclius a subratllar les fronteres i l'espai sobirà, desembocant en polítiques proteccionistes i sobiranistes.

Una segona utilitat que guarden les metàfores per als treballs de ciències socials rau en el fet que ens acosten al sistema valoratiu d'aquells que les creen i utilitzen. Així s'ha demostrat en la teoria de la metàfora conceptual: pensem cohe-

rentment amb el que valorem, de manera que conèixer i aprofundir en el primer ens ajudarà a entendre el segon (Chilton i Schäffner, 2002: 29; Kövecses, 2010: 285 i ss.). Ací es trobaria, precisament, part de la importància concedida per Lakoff als marcs: les nostres cosmovisions responen a —i estan en íntima consonància amb— tot allò que valorem, de manera que, si bé resulta descoratjador adonar-se de la dificultat que té desmuntar la compacta estructura sobre la qual interpretem, actuem i sentim, convertir-la en un instrument d'anàlisi per al científic social ofereix diversos avantatges.⁵ Principalment, la possibilitat d'explorar i aprofundir en l'estudi de les estructures valoratives que fan encaixar les cosmovisions dels qui produeixen les metàfores.

Un tercer avantatge analític per a les ciències socials té a veure amb la naturalesa condensada dels *tropos*. Si els mètodes d'anàlisi discursiva més comunament utilitzats per aquestes disciplines han apuntat que, en bona mesura, la clau dels discursos resideix en el seu caràcter implícit i en la seua capacitat per a remetre'ns a un conjunt ampli i significatiu d'elements no dits (Ruiz, 2014: 176 i ss.), les metàfores es presenten com a eines d'anàlisi interessants precisament sobre la base d'aquesta condensació. Aquesta està determinada, fonamentalment, pel mateix mecanisme metafòric. En constituir una projecció entre dos dominis semàntics diferents, els paquets d'informació associats al domini font es traslladen al domini meta, impregnant el procés de formació i estructuració del concepte que està en joc. Un bon exemple el constitueix el recurs a metàfores de malaltia i infecció utilitzades per a definir grups antagonics. Ho va estudiar amb detall Andreas Musolff (2010) per al context radical del nazisme. Si s'entenia la nació alemanya com un organisme sa i s'al·ludia als jueus a partir d'imatges vinculades a tot allò bacterià, infeccions i patològic, la mateixa conceptualització de l'enemic quedava impregnada del conjunt d'idees i valors associats al camp semàntic previ. El resultat no seria la mera concepció de l'altre com una simple amenaça en un context radicalitzat, sinó la seua comprensió com un subjecte patològic amb la capacitat literal de destruir la nació, una pàtria que, consegüentment, basaria la seua supervivència en l'extermini i completa eliminació de tots els qui hom considerava agents patògens i per tant nocius.

El contundent treball de Musolff ens condueix, de nou, a algunes de les idees ja apuntades: fonamentalment, a la capacitat performativa que tenen les metàfo-

⁵ Així ho apuntava Lakoff: tenint en compte que els marcs cognitius constitueixen les estructures assentades a través de les quals interpretem el món, modificar-los no serà tasca fàcil. Per a canviar el marc no bastaria amb desmuntar algunes de les nostres creences amb fets que les refuten, sinó que caldria variar la manera de parlar i de pensar

res, al vincle establert entre la forma en la qual pensem, la manera en la qual ens expressem i les accions que, sobre la base de l'anterior, realitzem. Sense referir-se explícitament als *tropos*, ho havia assenyalat amb una adolorida perplexitat el filòleg jueu alemany Víctor Klemperer: les paraules poden actuar com a dosis ínfimes d'arsènic, «hom se les engoleix sense adonar-se'n, sembla que no fan cap efecte i al cap d'un temps es produeix l'efecte tòxic». Aleshores, el mal ja estarà fet: la potència destructiva de les paraules haurà estat capaç de conformar la realitat (Klemperer, 2014: 31). Tornant al cas concret de les metàfores, el seu estudi conté, una vegada més, dades essencials per al científic social, que permeten aprofundir en la comprensió, com es veu, d'aquells grups que les trien i les fan servir.

Finalment, les metàfores posseeixen una quarta característica rellevant per als treballs propis de les disciplines que ens ocupen: el que Jonathan Charteris-Black (2004) va denominar el seu poder subliminal. Amb això es referia a la seua capacitat per a suscitar i suggerir, a través de l'exercici associatiu, un conjunt significatiu més ampli que el merament transmès en la metàfora, convertint el seu estudi en una via d'accés als valors, anhels, desitjos i expectatives dels qui les usen. L'observació del lingüista britànic partia de la confirmació que en tot discurs existiren una sèrie de metàfores nuclears que els articularien, una idea propera als punts nodals treballats per Ernesto Laclau i Chantal Mouffe o a les paraules testimoni de Georges Matoré (Gallardo Paúls, 2014: 53). A partir de la seua localització, seria possible, llavors, escrutar el conjunt d'idees associades a elles d'acord al seu caràcter subliminal ja esmentat. Una de les claus es trobaria en les conclusions que els mateixos Lakoff i Johnson havien assenyalat en els estudis que van publicar per separat a la fi dels anys vuitanta: si la nostra ment és eminentment associativa, els vincles establerts a partir de conceptes metafòrics nuclears no reflectirien exclusivament la semblança objectiva entre els elements que es consideren equivalents, sinó les imaginacions, esperances, vivències i desitjos dels qui estableixen aquestes correspondències (Lakoff, 1987; Johnson, 1991). Dit d'una altra manera: en l'exercici humà de categoritzar i classificar, l'associació que s'estableix entre certes idees, conceptes o objectes no es realitza exclusivament en funció dels trets o propietats que aquests objectivament comparteixen, sinó d'acord, i fortament influïda, per tot allò que defineix com a tal el subjecte que categoritza. Com a resultat, l'anàlisi de les associacions ens podria proporcionar dades sobre els universos de sentit i contextos culturals dels subjectes que les estableixen. Una vegada més, el que queda de manifest és —aquest ha estat l'objectiu d'aquest breu article— la utilitat que tenen les metàfores per a les ciències socials.

METÀFORES, DE QUI I PER A QUI?

Potencialitats analítiques i utilitats, s'ha dit, per als treballs de ciència social. Perquè si bé l'estudi de les metàfores permet, abans de res, conèixer i aprofundir en les construccions de sentit dels qui les cimenten i empren, un dels esculls principals rau a determinar qui o què constitueix aquest subjecte col·lectiu en el qual centrar l'anàlisi de cara a fer-ho efectiu.

La dificultat no és nova. Sobre això cridava l'atenció Michiel Leezenberg (2013) en un text escrit per a commemorar el trentè aniversari de la pionera publicació de *Metaphors we live by*. El que apuntava el lingüista neerlandès era la indefinició i vaguetat de les propostes teòriques lingüístiques a l'hora de delimitar aquest mateix subjecte d'estudi: a través d'al·lusions genèriques com la societat o la cultura, no pocs treballs s'haurien referit de forma imprecisa al conjunt de normes i valors compartits des dels quals es conformarien les metàfores; al costat d'elles, referències igualment generals com el context, la comunitat o la col·lectivitat no farien sinó corroborar la falta de precisió quant al subjecte d'anàlisi metafòrica (Ibarretxe-Antuñano, 2013: 321-322).

Per la seua banda, en el cas dels treballs sociometafòrics, l'amplitud ha estat igualment el tret més característic: els imaginaris socials occidentals, formats, al seu torn, per la tradició judeocristiana i l'herència clàssica, han sigut el focus d'interès dels textos de Lizcano (1999: 30-31; 2006) mentre que, en treballs posteriors, s'ha al·ludit a la modernitat occidental com a límit de referència per a l'escrutini dels *tropos* (Rodríguez, 2006; Fernández Ramos, 2017).

Més concrets han estat, per la seua banda, els estudis que, de forma especialment fructífera, han centrat l'anàlisi en les cosmovisions polítiques. Així, en els seus últims treballs, Lakoff ha proposat la noció de marc, ja s'ha dit, de forma similar a l'ús que s'ha fet de conceptes com el d'ideologia (van Dijk, 2003) o el d'enquadrament (Gallardo Paúls, 2014: 20-32). En el nostre cas, en una altra part s'ha proposat la utilitat d'enfocar l'estudi en les cultures polítiques (Box, 2018), un subjecte col·lectiu adequadament precís alhora que suficientment rellevant que conté, a més, l'avantatge d'endinsar-se per algunes de les qüestions més essencials de les ciències socials: com es construeixen les trames de sentit, de quina forma es connecten les cosmovisions i l'acció, quines conseqüències polítiques i socials tenen els actes que realitzem o la manera en què tota pràctica social necessita d'una dimensió simbòlica i expressiva que l'acompanye. Reptes, en definitiva, que no fan més que confirmar que les metàfores, lluny de ser alienes a les ciències socials, sí que importen. ◀

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO, L. E. (1998): *La mirada cualitativa en Sociología: una aproximación interpretativa*, Madrid, Fundamentos.
- BOX, Z. (2018): «Análisis socio-metafórico y culturas políticas: sobre el estudio del nacionalismo falangista», *Política y Sociedad*, vol. 55(1).
- CABALLERO, R.; I. IBARRETXE-ANTUÑANO (2013): «Ways of Perceiving, Moving, and Thinking: Revindicating Culture in Conceptual Metaphor Research», *Journal of Cognitive Semiotics*, V(1-2), pp. 268-288.
- CHARTERIS-BLACK, J. (2004): *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*, Nova York, Palgrave MacMillan.
- (2009): «Gran Bretaña como contenedor: metáforas sobre inmigración en la campaña electoral 2005», *Discurso & Sociedad*, 3(3), pp. 467-494.
- CHILTON, P.; G. LAKOFF (1995): «Foreign policy by metaphor», en C. Schäffner i A. Wenden (eds.), *Language and Peace*, Aldershot, Ashgate, pp. 37-60.
- CHILTON, P.; C. SCHÄFFNER (2002): «Introduction: Themes and Principles in the analysis of political discourse», en P. Chilton i P. Schäffner (eds.), *Politics as Text and Talk*, Filadelfia, John Benjamins, pp. 1-41.
- DIRVEN, R. (1990): «Metaphor and Ideology», *Revue belge de philology et d'histoire*, 68(3), pp. 565-575.
- FERNÁNDEZ RAMOS, J. C. (2015): «Apuntes para una epistemología del análisis sociometafórico», *Ariadna histórica. Lenguajes, conceptos, metáforas*, 4, pp. 11-64.
- (2017): *Leviathan y la Cueva de la Nada. Hobbes y Gracián a la luz de sus metáforas*, Barcelona, Anthropos.
- FERNÁNDEZ SEBASTIÁN, J. (2009): «Conceptos y metáforas en la política moderna, Algunas propuestas para una nueva historia político-intelectual», en J. Canal i J. Moreno Luzón (eds.), *Historia cultural de la política contemporánea*, Madrid, CEPC, pp. 11-30.
- (2015): «Metáforas para la historia y una historia para las metáforas», en F. Godicheau i P. Sánchez León (eds.), *Palabras que atan. Metáforas y conceptos del vínculo social en la historia moderna y contemporánea*, Madrid, FCE, pp. 33-62.
- GALLARDO PAÚLS, B. (2014): *Usos políticos del lenguaje*, Barcelona, Anthropos.
- GONZÁLEZ GARCÍA, J. M. (1998): *Metáforas del poder*, Madrid, Alianza Editorial.
- IBARRETXE-ANTUÑANO, I. (2013): «The relationship between conceptual metaphor and cultura», *Intercultural Pragmatics*, 10(2), pp. 315-339.
- JOHNSON, M. (1991): *El cuerpo en la mente. Fundamentos corporales del significado, la imaginación y la razón*, Madrid, Debate.

- KLEMPERER, V. (2014): *LTI. La lengua del Tercer Reich. Apuntes de un filólogo*, Madrid, Editorial Minúscula.
- KÖVECSES, Z. (2005): *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Nova York, Cambridge University Press.
- (2010): *Metaphor. A Practical Introduction*, Nova York, Oxford University Press.
- LAKOFF, G. (1987): *Women, Fire, and Dangerous things. What Categories Reveal about the Mind*, Chicago, The University of Chicago Press.
- (1996): *Moral Politics. How Liberals and Conservatives think*, Chicago, The University of Chicago Press.
- (2017): *No pienses en un elefante*, Barcelona, Península.
- LAKOFF, G.; M. JOHNSON (1980): *Metaphors we live by*, Chicago, University of Chicago Press. (Trad. cast. *Metáforas de la vida cotidiana*, Madrid, Cátedra, 2012).
- LEEZENBERG, M. (2013): «From Cognitive Linguistics to Social Science: Thirty years after Metaphors We Live By», *Journal of Cognitive Semantics*, 5(1-2), pp. 140-152.
- LIZCANO, E. (2006): *Metáforas que nos piensan*, Madrid, Traficantes de Sueños.
- (1999): «La metáfora como analizador social», *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, 2, pp. 29-60.
- MUSOLFF, A. (2010): *Metaphor, Nation and the Holocaust. The Concept of the Body Politic*, Nova York, Routledge.
- PALMER, Gary B.; Farzad SHARIFIAN (2007): «Applied cultural linguistics. An emerging paradigm», en G. B. Palmer i F. Sharifian (eds.), *Applied cultural linguistics*, Amsterdam, John Benjamins.
- RODRÍGUEZ, S. (2006): «Cruzadas Modernas: el Caso del Tabaco», *Empiria*, 12, pp. 125-140.
- RUIZ, J. (2014): «El discurso implícito: aportaciones para un análisis sociológico», *REIS*, 146, pp. 171-190.
- SORIANO, C. (2011): «La metáfora conceptual», en I. Ibarretxe-Antuñano i J. Valenzuela (dirs.), *Lingüística cognitiva*, Barcelona, Anthropos, pp. 97-122.
- VAN DIJK, T. (2003): *Ideología y discurso*, Barcelona, Ariel.